

Рецензия

за дисертацията на Даниела Царева на тема „Сравнителен анализ на изборните системи на България и Германия (1990-2014 г.)“, представена в УНСС за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по специалност 3.3. Политически науки

от проф. Антоний Тодоров, д.п.н., Нов български университет, специалност „политически науки“

Характеристика на дисертацията

Даниела Царева е задочна докторантка в катедрата по политология на УНСС, завършила е висше образование в Алберт Лудвигс Университет, гр. Фрайбург, Германия и е магистър по „Политически науки“ и „Стопанско управление“. Представената дисертация е разработена на 259 страници, съдържа увод (обща характеристика на труда), три глави на изложението, заключение, автосправка за научните приноси, библиография на използваните източници, както и приложения, таблици и графики.

Общото представяне на изследването, стила на изложението, използваният език (въпреки някои буквени грешки), подредбата на текста, начина на цитиране на източниците и представянето им в библиографията, оформянето на таблиците и графиките – всичко това показва скрупулъзно отношение към работата и съответства на високите академични изисквания към този вид труд.

Изследователски въпрос и методология

Избраната тема е несъмнено интересна от изследователска гледна точка, още повече че в българската политология има ограничен брой систематични сравнителни изследвания на изборителните системи в Европа. В този смисъл представеното изследване е и оригинално, може да се определи и като първо по рода си сравнително изследване на действащите изборителни системи в България и Германия.

Основната теза на изследването е, че съществува пряка връзка между изборителната система и политическата стабилност в двете изследвани държави. С други думи в центъра на сравнителното изследване е поставен въпросът за въздействието на избраната изборителна система и политическата стабилност. И двете категории на политическата наука се нуждаят от внимателно разглеждане и проучване на историята им в изследванията досега. В дисертацията е направен внимателен и методичен анализ на понятието „изборителна система“, като авторката прави свой теоретичен избор в полза на определение, което разбира тази категория не само като математически механизъм за превръщането на подадените на изборите гласове в получени места в изборните органи, а като по-цялостна система от правила и норми, уреждащи упражняването на ефективно участие на гражданите в селекцията на политическия елит и определянето на политическите правила. Този избор позволява в дисертацията да бъде разширено сравнението, като се включи също раздел за общото и различното в политическото устройство на двете държави, както и за връзката между икономическото благосъстояние и електоралното поведение на гражданите.

Малко по-различно стои въпросът с политическата стабилност. В представената дисертация тя се измерва преди всичко с честотата на смяна на правителствата и на партиите в управлението. Спорно е, доколко такова измерване на стабилността има смисъл, доколкото правителствата се сменят по различни причини. Понякога правителствената промяна е по инициатива на самото правителство, за да запази властта си, понякога заради преразпределение на партийните позиции в правителството, но и в двата случая стабилността може всъщност да се запази. Колкото до партиите, те често могат да сменят етикета си, но остава трудно да се прецени, доколко такава промяна е съществена. Изобщо политическата стабилност е проблематична категория, защото тя се използва в политическия език като аргумент за легитимиране на съществуващото управление.

Представената дисертация би спечелила определено, ако беше експлицитно формулиран нейния изследователски въпрос. Всъщност в много представени наскоро дисертации това може да се констатира, но във всяка изследователският въпрос е имплицитен, подразбира се от цялостното изложение, но най-вече от формулирането на основната теза и произтичащите от нея задачи на изследването. Така е и в тази дисертация – нейният имплицитен изследователски въпрос, на който изследването търси отговор, изглежда е: в каква степен използваните изборителни системи в България и Германия са ефективни за постигането на политическа стабилност. Цялостното изследване всъщност отговаря на такъв въпрос и изследва двете изборителни системи именно от гледна точка на техния ефект върху стабилността.

Систематичното сравнение на двете изборителни системи е несъмнено амбициозна задача, затова авторката си е поставила някои ограничения. Именно ограниченията правят възможно едно такова изследване. Ограничението е едновременно предметно (сравняват се изборните правила на национално равнище, изборите за парламент) и времево (избран е периодът 1990-2014 г.). И двете ограничения са приемливи, макар годината 2014 да е избрана най-вече заради наличните събрани материали, но също така и „поради необходимостта от определена времева дистанция с цел да избегнем възможни конюнктурни преценки“, както се аргументира авторката.

Структура и аргументация

Работата е структурирана съобразно общата хипотеза и структурата съответства на поставените задачи.

Както се очаква при такова изследване, въведението, обособено като отделна глава всъщност, включва общата постановка на изследвания проблем, неговия предмет и обект (труднопреводимо разграничение на латинските езици), методологията на изследването и степента на научна разработеност на темата. Тук ще отбележа, че работата би спечелила от малко по-прецизното представяне на използваните методи и особено на значението им за изследването и постигането на отговор на изследователския въпрос.

Става въпрос за политологичен подход, сравнителен анализ, системен подход, исторически подход, нормативен анализ, емпиричен подход и институционален подход. Употребата на едно равнище на категории като „анализ“ и „подход“ не е оправдано. Освен това емпиричното може да се съпоставя с теоретичното. Политологичният подход често се слива с политологията като наука, тук заслужава да се изтъкнат по-детайлно използваните политологични теории. Историческият подход също може да се разгледа като диахронен и синхронен, а нормативният подход може да отвежда както към етическото измерение в изследването (то не е привлечено в дисертацията, но

присъства имплицитно в методологическите избори и отношението на авторката към различните елементи на предмета), както и към съпоставителен анализ на действащата нормативна уредба (което е по същество институционалният подход).

Авторката демонстрира добро познаване на изследванията в полето на нейната тема и се позовава на утвърдени и признати в научната общност автори, като проявява и критично отношение към своите референции. Използваните източници на български, английски и немски езици съответстват на целите на изследването и са адекватни на темата на дисертацията.

Първата глава от изложението в дисертацията разглежда аналитично избирателните системи в световния опит. Тук има две свързани теоретични полета. Първото, което сравнително рядко е третирано в българската политология, се отнася до използването на две демократични практики – изборите и тегленето на жребий. В дисертацията тази два метода за определяне на представителите са разгледани като алтернативни. Тук авторката приема една утвърдила се позиция на противопоставяне и разграничаване на атинската и модерната демокрация, като първата се третира като пряка, а втората – като представителна. Макар да се позовава на известната работа на Бернар Манен за представителното управление, както и на Давид ван Рейбрук за тегленето на жребий, дисертацията приема това противопоставяне. Манен и Рейбрук всъщност пространно обясняват, че атинската демокрация е по същество представителна, като различават алеаторната, основана на жребия, атинска демокрация от една страна, и елективната, основана на изборите, модерна демокрация.

Тук само ще изтъкна едно недоразумение в превода на български на аристотеловата категория πολιτεία . Обичайно се превежда като държава или държавна уредба, но също в българския език се употребява полития. В текста думата е предадена като „полиция“, което създава недоразумение: думата е употребена като съчетанието на пряка и представителна демокрация, което за Аристотел е най-добрата форма на управление, но днес думата е употребявана за силова институция на изпълнителната власт.

В тази част авторката дискутира въпроса за избора между двете форми на селекция и аргументира легитимността и предимството на изборите пред тегленето на жребий. Тя анализира критично станали вече известни проекти за допълване на изборните органи с граждански асамблеи чийто състав се определя с жребий. Но и тук има терминологичен проблем, когато говори за „граждански гremии“ (дума, вероятно използвана на немски, но не и на български: на латински *gremium* се употребява в смисъла на овластена група).

В първата глава авторката показва също така и детайлно познаване на избирателните системи и на авторите, които, особено в България, са работили на тази проблематика.

Втората глава сравнява систематично избирателните системи на България и Германия. В двете първи нейни части са представени, включително в исторически план, използваните в двете страни избирателни системи. Текстът показва едно много добро познаване на материята, авторката се реферира на основни изследвания в тази област, както в Германия, така и в България.

Тук добро впечатление прави систематичното проследяване и съпоставката на историческия опит в изборите на двете държави от появата им като модерни държави през XIX век (Освобождението на България и обединението на Германия съвпадат във времето). В това отношение тук възниква

една очевидна трудност при сравнението (впрочем, то се ограничава все пак в периода 1990-2014), но често има опити за такова сравнение и през епохите. Тези епохи, обаче, с изключение на втората половина на XIX век и началото на XX век, са съвършено несравними за двете държави. Между двете световни войни Германия преживява демократизация и тоталитарната диктатура на Хитлер, а в България се сменят демократични и авторитарни управления. След Втората световна война Германия е разделена, а България е в режим на съветски комунизъм.

Сравнимост може да има между България и ГДР. В работата има полезни и интересни разсъждения за ролята на провежданите редовно избори по времето на комунизма в България и ГДР, като се отбелязва, че въпреки формалното спазване на някои принципи на демократичните избори, в тези условия изборите нямат никакво политическо значение, най-малкото защото не са в условията на плуралистична политическа система.

Но изобщо в тази глава на дисертацията се демонстрира изключително добро и детайлно познаване на изборните правила, които действат (и са действали) в Германия и България. Източниците са коректно използвани и цитирани, информацията е проверена и достоверна,

Третата част на втората глава е по същество сравнението на избирателните системи в Германия и България. Сравнението е на основата на критериите на Дитер Нолен за оценка на избирателната система, според които тя трябва да осигури: представителство, концентрация и ефективност, политическо участие, опростеност и легитимност. Към петте критерия на Нолен авторката добавя един шести, който измерва „адаптивността на изборната система“. В тази част е и най-съществен принос на дисертацията, която тества един теоретичен модел, но го допълва със собствена идея.

Сравнението е систематично по всички шест критерия и показва много добро познаване на материята. Привлечена е значителна емпирична база, както и адекватните изследвания направени от други. Авторката с основание отбелязва, че в сравнение с Германия, непредставените от изборите граждани има значително по-висок дял. От гледна точка на ефективността, отново германската система поражда по-видими и по-стабилни управляващи мнозинства, отколкото избирателната система в България. Но тук е неподходящо сравнението между двете страни по отношение на управляващите мнозинства и тяхната промяна за целия период от 1949 до 2014., защото в България до 1990 г. има едно единствено управляващо мнозинство, ако за случая това е подходяща категория. Но въпреки това е показателно, че за целия следвоенен период в Германия (до 1990 г. само Западна) се сменят само 8 канцлера, докато в България – 19 министър-председателя.

Парадоксално, обаче, е заключението от сравнението на двете избирателни системи по критерия „политическо участие“. Авторката заключава, че поради въвеждането през 2014 г. преференциално гласуване, „българският гласоподавател има значително по-голяма свобода в своя избор“. Това ми се струва недоказано по няколко причини. На първо място, „смесената“ германска система (по-правилно изглежда е да се определя като пропорционална с компенсация), дава възможност на избирателя да гласува с една от бюлетините си за конкретен кандидат поименно и така по същество да изрази преференция. На второ място прилагането на преференции в България е от 2014 г. насетне, което излиза извън временния обхват на изследването в дисертацията. Затова и сравнението по този критерий се нуждае от по-детайлно уточняване, още повече, че вероятно е от значение и начинът, по който самите избиратели в

Германия и България оценяват своята действителна свобода да пренареждат подредените от партиите листи.

При сравнението по критерия „опростеност“ или разбираемост на системата, авторката с основание отбелязва, че в Германия сравнително сложната избирателна система е обект на значителни разяснителни кампании, а в България сравнително по-простата система е по-лесна за разбиране от избирателите. Тук обаче възниква въпросът, защо в България на почти всички избори има значително количество недействителни бюлетини? Както и какви тогава са причините за знаменития феномен 9/9 (смесване на номера на партийната листа и номера на избраната преференция)?

Сравнението по петия критерий, политическото участие на гражданите, показва според изследването, че в Германия участието на изборите след 1990 г. е средно около 76-77%, докато в България след високите равнища на участие в началото на 1990-те години, до спада до 55-60%. Тези емпирични данни, както отбелязва и авторката, не могат да бъдат единствен индикатор за легитимността на политическата система, но въпреки това са важен индикатор за доверието в нея. Затова тя се позовава и на изследвания на общественото мнение за отношението към политиките и избраниците в парламентите.

В сравнението на двете избирателни системи по предложения от авторката шести критерий – адаптивност – заключението изглежда парадоксално, но е подкрепено от достатъчно аргументи: „българската избирателна система е по-адаптивна към променящите се условия“. Най-вече заради въвеждането на частично машинно гласуване. Но ми се струва, че не бива да надценяваме това, защото натискът за машинно гласуване в България не е въпрос за адаптиране към дигиталната епоха, а опит да се ограничат манипулациите при преброяването на гласовете.

Малко неочаквано в края на тази втора глава, която сравнява избирателните системи в Германия и България е разположено сравнение на политическите системи на двете държави и особено на ролята на президента в двете парламентарни републики. Струва ми се, че такова сравнение би било подходящо в самото начало, доколкото избирателната система е част от политическата и може да бъде обяснена в един холистки методологически подход именно с особеностите на по-голямата система.

Трета глава на дисертацията представя изключително интересна и тясно свързана с изследователската хипотеза тема – актуалните дискусии за промяна в изборното законодателство в Германия и България. Избрала е два основни въпроса: 1) Как интернет променя политиката? и 2) Как икономическото състояние влияе на електоралното поведение? Няма съмнение, че в тези глави се дискутира по оригинален и интересен начин такива въпроси като въвеждането на гласуване по интернет, но също и по-общи въпроси като влиянието на интернет върху количеството и качеството на политическата информация. Тук само ще отбележа като критична бележка, че някак безкритично се употребява термина „политически пазар“, или „пазар на политическа информация“. Всъщност, както изглежда, пазарната логика в политиката подменя политическото и го превръща в нещо друго, все още неназовано. Но това е твърде широк въпрос и надхвърля темата на дисертацията. По същия начин въпросът за влиянието на икономическото състояние върху електоралното поведение е твърде широк, за да може да се направи достатъчно систематично сравнение между ситуацията в Германия и България едва на десет страници. Тук е необходимо да се привлекат многобройни изследвания около понятието за „икономическо

гласуване“ или за влиянието на икономическите неравенства върху функционирането на демокрацията, но това също би надхвърлило значително темата на дисертацията.

Оценка на приносите

В дисертацията са представени 6 приноса, но както често се случва и в други представени за рецензирани дисертации, те са описани не особено точно. Преди всичко не бива да се настоява твърде много върху израза „за първи път“, защото все пак референциите във всяко изследване са най-вече на езиците, които ползва авторът, а сред тях често не попадат, освен английски, други световни езици. Вярно е, обаче, това, което е началото на първия принос: „за първи път в научната литература е направен цялостен сравнителен анализ на изборните системи на Р България и ФР Германия“. Но не е съвсем така второто и шестото: „за пръв път се проследява историческата еволюция на изборната традиция в Германия и България в цялост“ или „за първи път на база на представени хипотезите, се оценява степента на влияние на икономическото състояние върху електоралните нагласи на избирателите в двете страни“ (дългият списък на използваните източници на изследването, представен в библиографията, опровергава това твърдение, при това списъкът може да бъде продължен).

Смятам, обаче, че действителен принос на дисертацията, при това сам по себе си напълно достатъчен, е тестването на критериалната система на Дитер Нолен за избирателните системи и допълването ѝ с шести, собствен авторов критерий. Именно това прави представената дисертация особено приносна.

Във всеки случай съм напълно убеден, че представената дисертация разширява нашето познание за избирателните системи, полезна е за другите изследователи и отговаря на критериите на научно изследване (по Карл Попър).

Критични бележки

Освен въпросите, които вече отправих по-горе, ще добавя някой по-маловажни, но със значение за иначе скрупульозното изследване и текста, който го представя.

Ще започна с българската транслитерация на чуждите имена (обичаен проблем за предимно англоезичните български автори, по-рядък за германоезичните). Давид Рейброук (вм. Рейбрук), Н. Бухщайн (понякога вместо Х. Бухщайн – Hubertus Buchstein), Аренд Лейпхард (вм. Лайпхард или Лийпхард, както и аз съм бъркал). Също така американският учен Михаел Галагър и по-добре да се изпише Майкъл. А френският математик André Sainte-Laguë е добре да се изпише Сент-Лагю, а не Сен Лаги. Учудващо е също така, че името на немецка Н. Н. Von Armin е транслитерирано като Ханс Херберт вон Армин. Но на много места името се дава и в оригинала на латиница, което е една много добра практика.

Във връзка с имената ще добавя и граматическия род – четем за „немския изследовател Б. Хокер (B. Hocker)“, но тя е жена и не виждам никакво напрежение да се употреби „немската изследователка“ (пък и на немски се казва *kanzlerin Merkel*, което за нас в България се превръща удивително в „канцлера Маркел“).

И една фактическа грешка – в таблица 14 пише, че за пасивното изборно право в България се изисква 21-годишна възраст, което е вярно за времето до 1945 г.

Заклучение

Представена е интересна и оригинална дисертация, резултат от сериозно и задълбочено изследване. Тя разширява нашето познание за избирателните системи и се вписва изрядно в поредица от изследвания в българската политология. Като имам предвид качествата на предложения текст, постигнатите научни приноси, коректното позоваване на източниците и общия резултат на проведеното изследване, смятам убедено, че дисертацията изцяло изпълва критериите за присъждането на образователната и научна степен „доктор“ по специалност 3.3. Политически науки, на Даниела Царева.

проф. Антоний Тодоров, д.п.н.